

УДК 811.112.2-42

КОГНІТИВНА КАРТА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ ДИСКУРСУ**Осовська І. М.**

У статті на прикладі сучасної німецької матримоніальної дискурсивної практики презентується процес конструювання когнітивної карти дискурсу, що зображає його концептосистему, схематично відтворюючи цілісну ментальну репрезентацію цього типу дискурсу у статистично верифікованій концептуальній структурі та системі кореляцій між її елементами.

Ключові слова: когнітивна карта, когнітивне картування, дискурс, концептосистема.

В статье на примере современной немецкой матримониальной дискурсивной практики представлен процесс конструирования когнитивной карты дискурса, изображающую его концептосистему, схематически воспроизводя целостную ментальную репрезентацию этого типа дискурса в статистически верифицированной концептуальной структуре и системе корреляций между её элементами.

Ключевые слова: когнитивная карта, когнитивное картирование, дискурс, концептосистема.

The article in terms of the modern German matrimonial discursive practices presents the process of designing a cognitive map of the discourse that portrays its conceptsystem, schematically reproducing a complete mental representation of this type of family discourse in a statistically verified conceptual structure and correlations system between its elements.

Key words: cognitive map, cognitive mapping, discourse, conceptsystem.

Вивчення системної організації мислення особистості поступово займає одне з чільних місць у лінгвістичних дослідженнях (С. А. Жаботинська, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, А. М. Приходько, Т. А. van Dijk, R. Jackendorff, G. Lakoff та ін.). Ментальне підґрунтя діяльності реконструюється дослідниками у вигляді окремих концептів та їхніх угруповань (концептосфер, концептополів, концептосистем). Одними із новітніх формацій, що репрезентують когнітивний простір індивіда, стали когнітивні карти, які, хоча й по-різному розуміються дослідниками (Н. К. Кравченко, О. О. Селіванова, R. Axelrod, E. S. Tolman), однак призначені для представлення глобальної картини програм комунікантів, репрезентації ментальних каркасів дискурсивних практик лінгвокультурної спільноти та розкриття усталеного способу осмислення певного сегмента діяльності її членів. Однією з таких дискурсивних практик спільноти є сімейний дискурс (СД).

Сімейне спілкування перемістилося у фокус лінгвістичних досліджень досить недавно, однак виявилось привабливим об'єктом як мономовних, так і порівняльних розвідок (А. М. Байкулова, А. В. Занадворова, Я. Т. Ритнікова, О. Б. Сиротиніна, M. Böttger, S. Häwel, J. Kramer, H. Kratzmeier, E. Leisi, K. Loewit). Когнітивно-дискурсивна парадигма створює підґрунтя для визначення родинної комунікації одним із видів дискурсу та дослідження, насамперед, його комунікативно-прагматичних особливостей в англomовному соціумі (А. А. Бігарі, О. І. Гридасова, А. А. Семенюк). Загалом, попри частково реалізований інтерес до комунікативно-прагматичних і лінгвокультурних особливостей СД загалом та німецького зокрема, залишається дифузним його когнітивне підґрунтя, яке репрезентує релевантний сегмент уявлень індивіда, відповідно, детермінуючи семантико-когнітивну і комунікативно-прагматичну специфіку СД в межах певної лінгвокультури. Когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення сімейної дискурсивної практики дозволяє представити її інформаційний архів, виявити стрижні

національного менталітету, зіставити її когнітивну репрезентованість, мовну об'єктивізацію та комунікативну реалізацію.

Комплексне дослідження СД [4] дозволяє стверджувати, що наявність закономірностей комунікативного процесу в сім'ї забезпечується колективним когнітивним простором, репрезентованим концептосистемою – дискурсивно-специфічною конфігурацією концептів, що відображає етноспецифічні уявлення про родину та є ментальним ресурсом сімейної комунікації. На тлі викладеного метою статті є презентація когнітивної карти одного з типів СД – матримоніального кооперативного дискурсу (МКД). Об'єктом дослідження виступає сучасний німецький МКД, предметом – елементи специфічної концептосистеми, що є конституюнтами його когнітивної карти. Матеріал дослідження склали текстові фрагменти персонажного мовлення сучасних німецькомовних прозових творів, сценарії та транскрипти кінофільмів, транскрипти усних інтеракцій.

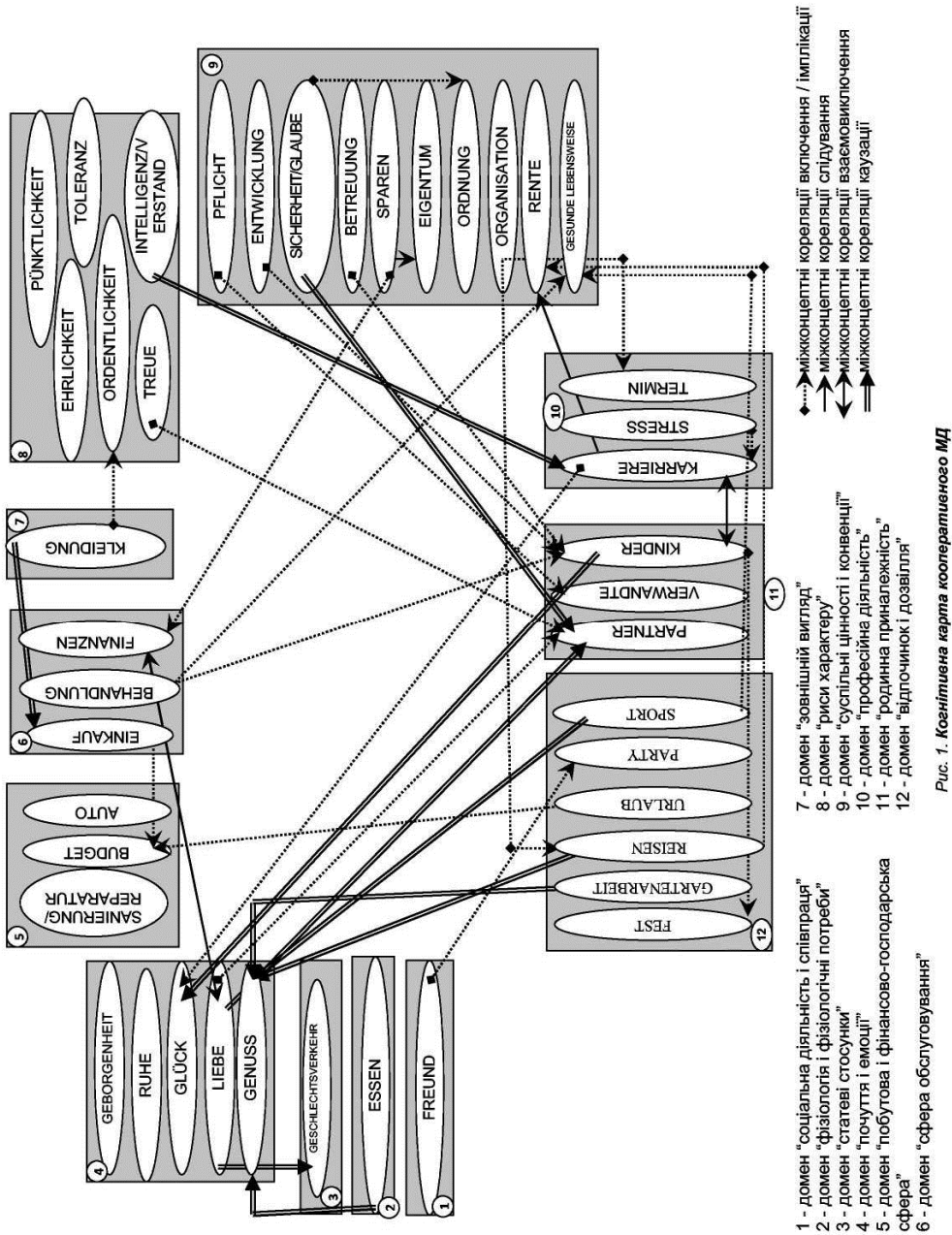
Визначення системотвірних конституюнтів концептосистеми (автохтонів) МКД, що ментально формують його матрицю як каркас комунікації у цій сфері, полягає, насамперед, у визначенні вербального “наповнення” (адже когнітивні структури є глибинними мисленнєвими утвореннями, виявлення яких може здійснюватися лише через вивчення смислів мовних одиниць [6, с. 862]), фіксації та категоризації об'єктиваторів концептів, статистичного встановлення значущих концептів та їхніх конфігурацій. Використання квантитативного аналізу, а саме верифікація даних за методикою розрахунку критерію хі-квадрат (опис процедури див. [3]), дає змогу через визначення відповідностей між розподілами частот актуалізаторів концептів певного домену в текстах та певних концептів у статистично значущих доменах виокремити із множини зафіксованих концептуальних змінних, що презентують нетипові та малоімовірні кванти знань та є по суті складовими інших концептуальних просторів [5, с. 243], закономірні автохтони концептосистеми МКД. Такими встановлені 43 концепти, що формують стрижень його когнітивної карти (див. рис. 1).

Так, у домені “суспільні цінності і конвенції” статистично значущими виступають концепти-регулятиви морального, антропоморфного та етнопсихокультурного порядку: ORDNUNG (*Ordnung muß sein, das unterliegt keinem Zweifel!*), SPAREN (*Ach du meine sparsame Lady*), ORGANISATION (*Alles braucht Vorbereitung! Pass auf, dass die Zeit nicht zu knapp wird!*); GLAUBE / SICHERHEIT (*Ich glaube dir, du bis immer an meiner Seite*), PFLICHT (*Ist nichts Besonderes, bloß Hausfrauenpflicht*), ENTWICKLUNG (*Nichts bleibt sich gleich, alles ändert sich stets*), PFLEGE (*Pass auf, Mama wartet, wir müssen am Wochenende zu ihr ins Altenheim; Sollte heute nicht deine Therapie neu eingestellt werden?*), GESUNDE LEBENSWEISE (*Du joggst, das is ja prima!*), RENTE (*Jeder wird mal im Ruhestand*), EIGENTUM (*Das Haus gehörte Jahrzehnte der Familie*).

Домен “родинна приналежність” представлений концептами KINDER (*Du bist ein liebevoller Familienvater, dem die Kinder alles bedeuten; Unserem heute 30-jährigen Sohn Familiensinn ans Herz zu legen war eines meiner wichtigsten Erziehungsziele*), PARTNER (*Du Helga, sag mal, wann bist du denn heut zu Hause? Ich muss auf dich richten*); VERWANDTE (*Tante Inge kommt heute, wir müssen sie vom Bahnhof abholen*), домен “соціальна діяльність і співпраця” – FREUND (*Was ish wirklich zu schätzen habe ist ihre Freundschaft, das musst du doch verstehen*), а домен “зовнішній вигляд” – KLEIDUNG (*Leider beissen sich die Farben in deinem heutigen outlook*).

Найчастотнішими в домені “побутова і фінансово-господарська сфера” на тлі МКД виступають концепти BUDGET (*Unser Budget reicht dafür nicht aus*), SANIERUNG / REPARATUR (*Die Garage muss sofort saniert werden; Um vier hab ich ein Termin im Werkstatt*); AUTO (*Ich mag meinen dicken Mercedes und will ihn nicht loswerden!*).

Домен “фізіологія і фізіологічні потреби” представлений концептом ESSEN / KOCHEN (*Du kochst doch heute was schönes für dein Kätzchen? Was gibt's heute zum Abendessen?*), а домен “статеві стосунки” – GESCHLECHTSVERKEHR (*Las uns jetzt einander richtig lieben*).

Широку палітру статистично верифікованої актуалізації концептів представляють домени “риси характеру”: ORDENTLICHKEIT (*Du siehst ja ganz anständig aus*), INTELLIGENZ (*Das war ja klug von dir, das nicht zu merken*), TREUE (*Ich bin dir immer treu geblieben, das musst du ja schätzen*), EHRLICHKEIT (*Sei ehrlich, beantworte meine Frage*), PÜNKTLICHKEIT (*Also, Punkt drei*), TOLERANZ (*Das muß toleriert sein!*), EHRLICHKEIT (*Sei ehrlich, du wolltest mich loswerden?*); “почуття і емоції”: GLÜCK (*Ich bin so glücklich, wenn ich euch, alle meine Lieben um mich habe;*), LIEBE (*Du bist meine Liebe, mein Alles! Es gibt nichts Wichtigeres in meinem Leben als du*), GENUSS (*Ich genieße jeden Tag mit dir!*), RUHE (*Das ist so gut, ruhig mit dir unterhalten zu können!*), GEBORGENHEIT (*Ich mag unser gemütliches Haus, unser Nestlein*).

Домен “професійна діяльність” представлено концептами STRESS (*Ich stecke im ewigen Stress*), KARRIERE (*Ich bin im Büro, du verstehst, was das heißt*), TERMIN (*Wann hast du den Termin beim Steuerberater?*).

Статистично підтвердженою є значущість концептів з домену “відпочинок і дозвілля”: FEST (*Keine Panik, Annika hat versprochen, sie kommt zum Jubiläum rechtzeitig*), GARTENARBEIT (*Ich habe eine Menge Blumentöpfe im Garten*), URLAUB (*Wir sollten auch diesmal unsere Familienferienstätte nicht betrügen lassen*), REISEN (*Für diese Reise brauchen wir sicher eine Impfung*), PARTY (*Party? Auf der Terrasse? Schwer vorstellbar*), SPORT (*Wenn du Vereine und so monatlich bezahlst, kannst du ins Squash, Tennis, Kegeln und Sauna*).

Домен “сфера обслуговування” надає МКД такі автохтони: EINKAUF (*Erstmal einkaufen, dann Kino; Guck mal, welchen Bierkrug ich auf der Flohmarkt gefunden habe! Wieviel bist du bereit dafür auszugeben?*), FINANZEN / GELD (*Ihr Sohn, der Banker, der hat mir die Dresdner Bank empfohlen*), BEHANDLUNG (*Herr Müller erwartet mich um 7, dann kommen die Untersuchungen*).

Автохтони засвідчують релевантність особистої (власне, фізіологічної, а також інтимної міжособистісної – чуттєвої та статевої), приватної (внутрішньородинної – особистісної, почуттєво-емоційної та діяльнісної), а також позагрупової (суспільно-ціннісної, обслуговувальної, дозвілленої, фінансово-економічної) інформації для функціонування матримоніальних стосунків. Явними пріоритетами німецької пари є такі суспільні цінності і конвенції, як порядок, організація, економія, обов’язок, прагнення до розвитку, здорового способу життя, добробуту. У зв’язку з цим особливого значення набувають бюджет сім’ї, фінансові операції, що здійснюються комунікантами, медичне обслуговування, якому вони підлягають, спільне дозвілля – відпустки, вечірки, робота в саду, спорт і подорожі. В спільному житті цінуються пунктуальність, толерантність, вірність, розум, охайність та щирість. Почуттєвою основою співіснування пари вважаються кохання, отримання задоволення, щастя, затишку та спокою. Істотне значення в житті пари має статевий контакт. Фізіологічним пріоритетом є харчування. Значне місце у фінансово-господарській сфері займає автомобіль та його обслуговування. Важливими для комунікантів у соціальному контексті є діти, друзі, партнер та рідня. Тематизуються в МКД й сегменти професійної сфери: кар’єра, ділова зустріч і професійний стрес загалом.

Однак, оскільки лише “аналіз сполучуваності концептів, ... дозволяє вибудувати ту картину світу, що характерна буденній свідомості” [7, с. 59], наступним етапом формування когнітивної карти дискурсивної практики є виявлення сумісної зустрічаності концептів, встановлення статистично значимих пар шляхом кореляційного аналізу та визначення специфіки міжконцептних кореляцій (адже дискурс є мовленнєво-мисленнєвим процесом, що відтворює і формує комплексні лінгвістичні структури, компонентами яких є висловлення та групи висловлень, пов’язані логічними операціями [1, с. 277]).

Логіко-семантичний аналіз висловлень / діалогічних єдностей дозволяє стверджувати, що палітра інтреконцептивної кореляції обмежується чотирма основними типами відношень – включення (“X включає / імплікує Y” (ε)), наслідковості (“Y слідує за X” (→)), каузативності (“X спричинює Y” (=>)) та взаємовиключення (“X або Y” (↔)), (пор. [5 та ін.]).

Статистично найрелевантнішими (вирахованими за показником простої лінійної кореляції Пірсона r [2]) в палітрі концептивної кореляції МКД є:

– субординативні (підпорядкування, імплікації):

а) зафіксовані на тлі гіперо-гіпонімічних відношень у домені: ESSEN є “фізіологічна потреба” (*Du musst frühstücken, sonst kannst du nicht objektiv denken*), AUTO є “побутова потреба” (*Den Wagen brauch ich um alle deine gastronomischen Wünsche zu erledigen*), PÜNKTlichkeit є “цінність” (*Gut, dass du da warst, ich sollte mich deswegen nicht schämen*), TOLERANZ є “цінність” (*Ich akzeptiere dich im vollen Umfang*), PFLICHT є “конвенція” (*Ich muss schon los, die Elisa wartet*), ALTERSVORSORGE є “цінність” (*Ich werde immer Menschen um mich haben. Ich werde nie mutterseelenallein sein, das ist ein gewaltiger Trost*) та ін.;

б) зафіксовані на тлі внутрішньодоменої концептуальної кореляції: STRESS є KARRIERE (*Als ob du nicht weiss dass ich von früh bis spät vollstressig im Büro schufte*); SICHERHEIT є ORDNUNG (*Ich kann nur dann sicher sein, wenn alles geregelt ist*);

в) зафіксовані на тлі міждоменої концептуальної кореляції: SPARSAMKEIT є BUDGET (*Deinen Wellness-Zentrumbesuch müssen wir uns leider sparen, weil unser Budget dafür nicht ausreicht*), URLAUB є BUDGET (*Unser Budget wird den Urlaub verkraften*), EINKAUF є BUDGET (*Du darfst nur eine Schachtel, sonst reicht das Geld nicht aus*), KLEIDUNG є ORDENTlichkeit (*Zieh bitte dieses Hemd, es sitzt perfekt*), TREUE є PARTNER (*Ich hab nie eine andere Frau geliebt, du warst die einzig*), LIEBE є PARTNER (*Ich lieb dich, Michi, über alles*), ORGANISATION є TERMIN (*Mein Organisationsgenie hat mir diesen Treffplan eingegeben*), SICHERHEIT є ORDNUNG (*Ich fühle mich hier geborgen, ich hab hier meine Wurzeln, hier befinden sich Familie, Heim und Herd. Hier gibt es keine Verunsicherung, keine Angst mehr von der kalten und chaotischen Welt draußen, vor dem Unbekannten und Ungewissen. Hier herrscht Ordnung, es ist alles warm und vertraut*), SPAREN є FINANZEN (*Ich kann mit Geld umgehen, ich bin ganz ausgeglichen und sparsam*), ORGANISATION є REISEN (*Keine Panik, ich werde die Reise vorplanen und durchdenken*), PFLICHT є VERWANDTE (*Gabi, du musst zu deiner Mutter ins Heim, und zwar morgen*), ENTWICKLUNG є KINDER (*Wir haben wunderbare Kinder, intelligente und gut erzogene*), BETREUUNG є KINDER (*Maxim braucht unsere Unterstützung*), REISEN є RENTE (*Meine Rente erlaubt mir unser schönes Ferienhaus auch dieses Jahr nicht zu verraten*), BEHANDLUNG є GESUNDE LEBENSWEISE (*Wenn ich den Zahnarzttermin verschiebe, kann ja passieren ich kriege am Wochenende Zahnschmerzen*), FREUND є PARTY (*Alex und Oli, die kommen bestimmt ... Das Fest wird klasse!*), KINDER є FEST (*Geschenke nicht vergessen, Kinder warten*), BEHANDLUNG є KINDER (*Rony hat morgen ein Augenarzttermin, ich muss dabei sein*), KARRIERE є GLÜCK (*Ich bin glücklich mit allen meinen Hosen, Röcken, Kleidern und Kunden*);

– слідування: SPAREN → EIGENTUM (*Wenn einige Generationen nicht so tüchtig gespart hätten, hättest du jetzt nichts auf dem Konto*), KARRIERE → RENTE (*Ich schufte auf dem Bau, aber die Zeit kommt und ein Häuschen auf den Inseln gehört mir ... da bin ich leider nicht mehr so jung...), обумовлені сполученістю в реальному житті та загальнолюдськими принципами мислення;*

– координації, що їх демонструють насамперед макро-, мікрополя та концепти однакового статусу EHEMANN / PARTNER ↔ EHEFRAU / PARTNERIN, KINDER ↔ ELTERN, а також “ціннісної ваги” в німецькомовному соціумі LIEBE ↔ FINANZEN (*Du musst dich entscheiden: Liebe oder Geld. Beides geht nicht*), KARRIERE ↔ KINDER (*Ich stand vor der Wahl, Karriere zu machen oder Kinder zu haben. Ich entschied mich für die Familie*).

Деякі з концептів знаходяться в причинно-наслідкових зв'язках (ESSEN => GENUSS (*Ich geniesse diese Abende leckeren Essens und netter Unterhaltung*), VERSTAND => KARRIERE (*Du bist klug genug, um eine erfolgreiche Karriere zu machen*), SICHERHEIT => PARTNER (*Ich vertraue dir, ich bin mir sicher, dass du mich nicht betrügst ... Ich denke, wir können es versuchen ... zusammen zu sein*), REISEN => GENUSS (*Tokio ... Ich war dort glücklich ... hab die Reise so genossen*), SPORT => GENUSS (*Die heutige Strecke ... diese hundert Meter, ich mag dieses Gefühl*), GARTENARBEIT => GENUSS (*Noch die Rosen da am Rande giessen ... est es nicht atemberaubend, wie sie unsere Betreuung genießen!*), KLEIDUNG => EINKAUF (*Ich hab nichts Cooles, nichts, was mir steht .. lass uns was besorgen*),

KINDER => GLÜCK (*Kinder ... die machen mich überaus glücklich*), LIEBE => PARTNER (*Ich hab mich in dich furchtbar verliebt, dann sagtest du, wir gehören zusammen; Ich liebe dich, was stört uns immer zusammen zu sein*), LIEBE => GESCHLECHTSVERKEHR (*Ich lieb dich, warum dann können wir einander nicht ganz genießen?!*).

Представлені кореляційні відношення дозволяють сформулювати за змістовим принципом основні ментальні пресупозиційні уявлення МКД: значущість дотримання суспільних конвенцій і цінностей (економії у витратах, загальної організованості, фінансової та чуттєвої впевненості в майбутньому, зовнішньої охайності, обов'язку щодо інших членів родини, догляду і виховання дітей, спільного проведення вільного часу), можливостей реалізації побутових і фінансових потреб, а також наявності позитивних почуттів та емоцій (вірності, любові, задоволення, інтимних стосунків) для підтримки кооперативної подружньо-партнерської атмосфери, імплікуючи прототипний смисл: подружні / партнерські стосунки є конвенційною цінністю (33% міжконцептних кореляцій), повинні викликати позитивні особисті відчуття та емоції (3%), створювати довірливу, як інтимну (7%), приватну (3%), так і фінансово-господарську (17%) атмосферу, забезпечувати комфорт для особи (7%), акцептувати професійну сферу партнерів (7%), однак відокремлювати її від приватно-сімейної (20%).

Отже, така методика дає змогу сконструювати когнітивну карту дискурсу, що відтворює його концептосистему та, у такий спосіб, експлікує соціальну внутрішньогрупову структуру мислення осіб матримоніальної групи, виявивши у структурах мислення спільні елементи. Перспективним у даному контексті досліджень вважаємо конструювання когнітивних карт для представлення концептосистем широкої палітри дискурсивних практик однієї етноспільноти, а також однотипних дискурсів різних етнопросторів та їх зіставлення.

Література

1. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
2. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
3. Осовская И. Н. Лингвостатистические методы в конструировании концептосистемы дискурса (на примере современного немецкого семейного дискурса) / И. Н. Осовская // European Applied Sciences : wiss. Zeitschrift. – Stuttgart : ORT Publishing, 2014. – № 7. – P. 62–66.
4. Осовська І. М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : [монографія] / І. М. Осовська. – Чернівці : Видавничий дім "Родовід", 2013. – 404 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : [монографія] / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Тукаева Г. С. Исследовательский потенциал когнитивных структур / Г. С. Тукаева // Вестник Башкир. ун-та. – 2009. – Т. 14. – № 3. – С. 861–865.
7. Чернейко Л. О. Металингвистика : хаос и порядок / Л. О. Чернейко // Вестник Московского университета. Сер. 9 : Филология. – 2001. – № 5. – С. 39–52.